

Mario Turkalj

diplomski studij povijesti, istraživački smjer: Moderna i suvremena povijest
(19. i 20. stoljeće)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Beč *fin de siècle* kao žarište modernosti

Sažetak

Autor u ovome radu ispituje potencijalne pretpostavke koje su omogućile istovremenu pojavu velikoga broja intelektualaca izuzetno plodnoga stvaralaštva i razvoj moderne misli, kulture i politike na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće u Beču. Uz teze Carla E. Schorskea i Stevena Bellera, dvojice autora koji su se prethodno bavili istom temom, kao osobitosti bečke sredine posebno se razmatraju obrazovni sustav druge polovice 19. stoljeća te neuobičajena socijalna zaokruženost. S obzirom na to da pojava većega broja intelektualaca istovremeno na istome mjestu u povijesti nije bila bez presedana, na primjeru Beča *fin de siècle* nastoji se preispitati i koncept „žarišta“ preuzet iz sociologije.

Ključne riječi

Beč, *fin de siècle*, liberalizam, Židovi, žarište, kultura, umjetnost, znanost, filozofija, modernost

Uvod

Fin de siècle, odnosno prijelaz iz 19. u 20. stoljeće, Beč je dočekaao kao jedan od dvaju glavnih gradova Austro-Ugarske Monarhije, a ujedno i najveći. Grad s dva milijuna stanovnika bio je politički, kulturni, gospodarski i društveni centar Monarhije, a ujedno i preslika Monarhije u malom. Beč je kao grad bio duboko okarakteriziran policentrizmom na svakoj razini, bila ona etnička, kulturna, duhovna ili politička, a možda jedina vidljiva poveznica među svim tim razinama bila je osoba tada već ostarjeloga cara Franje Josipa I.¹ U takvoj se sredini razvila bečka moderna, obilježena neizmjerljivo plodnom kulturnom

¹ Philipp Blom, *The Vertigo Years* (New York: Basic Books, 2008), 47.

i duhovnom scenom koja je urodila najrazličitijim oblicima stvaralaštva i spoznaje. Bečka je moderna širenjem umjetničkoga standarda diljem Monarhije uskoro postala regionalni fenomen, a u drugim se većim gradovima poput Budimpešte, Praga i Zagreba javila plodna produktivna recepcija te se svaki od tih gradova nastojalo pretvoriti u „Beč u malome“.² Bečka se moderna tako može proučavati i u širem kontekstu, onome cjelokupne Monarhije, ali, kako to nije moguće izvesti u radu ovolika opsega, on će ostati usmjeren isključivo na *fin de siècle* u Beču, pravce umjetnosti i misli u njemu te njegove najvažnije kulturne i intelektualne ličnosti. Uzevši u obzir iznimno velik broj umjetnika, filozofa i znanstvenika koji su se u Beču pojavili, a onda i djelovali praktički u isto vrijeme, prilikom proučavanja bečkoga *fin de sièclea* neizbježno se nameće pitanje: jesu li postojale određene pretpostavke koje su omogućile istovremenu pojavu velikoga broja intelektualaca, otkrića i novih ideja u jednoj sredini? Odnosno, je li postojalo nešto zajedničko svim tim pojedincima i je li Beč na prijelomu 19. i 20. stoljeća moguće promatrati kao svojevrsni inkubator koji je omogućio rođenje „modernoga svijeta“? Kako bih došao do odgovora na ova pitanja, nastojat ću usmjeriti poglavlja ovoga rada na neke osobitosti bečkoga društva koje su mogle biti zajedničke cjelokupnoj kulturnoj eliti bečkoga *fin de sièclea*, ili barem znatnome dijelu njezinih pripadnika.

Suprotstavljene teze i koncept „žarišta“

U ovome dijelu rada, koji smatram svojevrsnim „produženim uvodom“, htio bih se dotaknuti dvojice autora koji su u svojim djelima iznijeli teze na tragu odgovora na pitanja postavljena u samome uvodu. Naravno, pri proučavanju bečkoga *fin de sièclea* nikako ne treba zanemariti djela Williama M. Johnstona (*Austrijski duh*) te Allana Janika i Stephena Toulmina (*Wittgenstein's Vienna*), kao ni ona ranija iz pera Hermanna Brocha (*Hugo von Hofmannsthal und seine Zeit*) i Ilse Bareae (*Vienna: Legend and Reality*).³ Ipak, zbog gore navedenoga razloga, u središtu mojega zanimanja našli su se *Beč krajem stoljeća: politika i kultura* Carla E. Schorskea i *Vienna and the Jews, 1867-1938: A Cultural History* Stevena Bellera. Schorske je svoju tezu godinama razvijao u brojnim esejima, koji su naposljetku skupljeni i objavljeni kao *Fin-de-siècle Vienna: Politics and Culture*. Prema Schorskeu, dotad nezapamćena plodnost stvaralaštva na području kulture i znanosti tijekom bečkoga *fin de sièclea* rezultat je povlačenja druge generacije liberalne buržoazije iz političkoga života u esteticizam nakon propasti liberalizma uzrokovane jačanjem antiliberalnih političkih pokreta. Ta djeca liberalne buržoazije pobunila su se protiv kulture vlastitih očeva, protiv

² Krešimir Nemeć, „Hrvatska i bečka moderna: dijalog kultura,“ u *Zbornik Zagrebačke slavističke škole 2004.*, ur. Krešimir Bagić (Zagreb: FF Press, 2005), 111.

³ Vidi: William M. Johnston, *Austrijski duh: Intelektualna i društvena povijest 1848-1938*, prev. Janko Paravić (Zagreb: Globus, 1993); Allan Janik i Stephen Toulmin, *Wittgenstein's Vienna* (New York: Simon & Schuster, 1973); Hermann Broch, *Hofmannsthal und seine Zeit. Eine Studie* (Frankfurt na Majni: Suhrkamp, 2001); Ilse Barea, *Vienna: Legend and Reality* (London: Faber and Faber, 2012).

oponašanja prošlih stilova (historicisma) i protiv bečkih „fasada“. Odbacivanje „kulture očeva“ vrlo je brzo postalo odbacivanje prošlosti. Tako Schorske modernistički mentalitet i rođenje moderne umjetnosti i misli u Beču vidi kao reakciju kulturne elite na neuspjeh liberalizma.⁴ S druge strane, Steven Beller iznosi tezu o „židovstvu“ bečke kulture *fin de sièclea* kao definirajućem faktoru. Prema Belleru, Židovi su bili dominantan faktor bečke kulturne elite, čije je „židovstvo“ bilo glavni pokretač nastanka moderne kulture. Moderna kultura za Belleru je stoga fundamentalno židovska. Također, Beller se slaže s ocjenom Johna W. Boyera prema kojoj, za razliku od Schorskeove teze, do propasti liberalizma nije došlo zbog jačanja iracionalnoga antiliberalizma u politici, već zbog njemu inherentnih ekskluzivizma i anti-demokratskih tendencija koje su otuđile donji-srednji sloj, upućujući na taj način kritiku jednoj od temeljnih postavki Schorskeove teze.⁵ Bellerovo je mišljenje da Židovi zapravo nikada nisu napustili liberalizam te do povlačenja iz političke sfere ne dolazi zbog njebove propasti, već zbog rastućega antisemitizma koji ih je otuđio.⁶ Ipak, valja napomenuti da Schorske u svojoj knjizi nipošto ne ignorira židovski element, posvećujući cijelo jedno poglavlje usponu antisemitskih političkih pokreta i naglašavajući utjecaj svijesti o vlastitom „židovstvu“ na život i rad Sigmunda Freuda, ali i drugih istaknutih pojedinaca. Uz interpretacije ovih dvaju autora, značaj čijega je doprinosa proučavanju bečkog *fin de sièclea* neupitan, htio bih u ovome radu ponuditi i neku vrstu treće, interdisciplinarnе perspektive. Naime, u metodološkome smislu iz srodne je sociologije poznat tzv. koncept „žarišta“ (*hot center*), koja se pojavljuju na različitim mjestima u različitim periodima, a naposljetku se ili presele na neko drugo mjesto ili u potpunosti nestanu.⁷ Glavna obilježja „žarišta“ mogućnost su nadogradnje samih sebe i mogućnost produljenja vlastitoga trajanja, a karakteristične su kod povijesnih primjera istih veća koncentracija i dostupnost, a posljedično tome i veći optjecaj i transmisija kulturnoga kapitala.⁸ S vremenom rastući broj individualaca uspijeva iskoristiti takve uvjete te se oni razvijaju na načine kakvi ne bi bili mogući da su živjeli u nekome drugom gradu toga vremena. Često imena intelektualaca koji su djelovali u „žarištima“ kasnije postaju sinonimi za cijele sustave ideja, kao što je npr. slučaj Aristotela, Konfucija, Voltairea i dr.⁹ Tijekom povijesti „žarišta“ su nicala na najrazličitijim mjestima. Neki od primjera takvih gradova bili su Atena, Aleksandrija, Bagdad, Firenca, Pariz i drugi, a

⁴ Carl E. Schorske, *Beč krajem stoljeća: politika i kultura*, prev. Nikica Petrak (Zagreb: Antibarbarus, 1997), 29.

⁵ Steven Beller, „Introduction,“ u *Rethinking Vienna 1900*, ur. Steven Beller (New York, Oxford: Berghahn Books 2001), 12.

⁶ Allan Janik, „Paradigms and Problems,“ u *Rethinking Vienna 1900*, ur. Steven Beller (New York, Oxford: Berghahn Books 2001), 29.

⁷ Randall Collins, *The Sociology of Philosophies. A Global Theory of Intellectual Change* (Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press 2002), 30-31.

⁸ Isto.

⁹ Isto, 36.

s pojavom takvih centara nedvojbeno je povezan porast broja obrazovanih intelektualaca. Stoga, još jedno pitanje na koje ću u ovome radu pokušati dati odgovor jest: može li se Beč na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće smatrati jednim u nizu primjera fenomena „žarišta“?

Beč krajem 19. stoljeća

Kako bi se uopće mogao ispitati proces pretvaranja grada koji je stvorio Klimta, Freuda, Wittgensteina i Loosa u „žarište“, prije svega određenu pozornost treba posvetiti samome povijesnom kontekstu bečkoga društva na prijelomu prethodnih dvaju stoljeća. Unatoč tome što mnogi umjetnici bečke moderne kritiziraju društvo kojega su i sami bili članovi, moguće je složiti se s Bellerovom tezom da „društvo koje je proizvelo sve te vrhunske umjetnike i intelektualce nije moglo ne imati nikakve zasluge za to“.¹⁰ Kao što je već spomenuto, Beč je na kraju 19. stoljeća bio (uz Budimpeštu) prijestolnica Monarhije od gotovo 50 milijuna stanovnika, sam grad imao je nešto manje od dva milijuna stanovnika i bio je jedan od najvećih u Europi. Bio je to rezultat velikoga porasta stanovništva u kratkome razdoblju, s obzirom na to da je polovicom stoljeća imao oko 600 000 stanovnika.¹¹ Beč je, kao i cijela Monarhija, bio sredina u kojoj su se ispreplitali i dodirivali razni narodi. Većinski su Nijemci tako bili u stalnome dodiru s Mađarima, Česima, Poljacima, Židovima, Talijanima, Hrvatima, Srbima, Slovacima i drugim narodima. Takva dinamika odnosa u Monarhiji i njezinu glavnom gradu odavala je privid stabilnosti jer se činilo da nijedna nacija nije bila dovoljno jaka da osigura dominaciju.¹² William M. Johnston u svojoj knjizi *Austrijski duh* iznosi tezu da su možda upravo ti česti neposredni kontakti pripadnika različitih naroda bili poticaj razvoja integrativnoga razmišljanja u bečkoj sredini.¹³ S druge pak strane, Beller tvrdi da su tolika raznolikost i sukobi nacionalnosti davali velik doprinos relativno visokoj razini intelektualne i kulturne aktivnosti jer su dva glavna područja međunacionalnoga nadmetanja bili upravo kultura i obrazovanje.¹⁴ Austrijsko je kulturno naslijeđe bilo dijelom aristokratsko, katoličko i estetsko, a dijelom buržoasko, legalističko i racionalističko.¹⁵ Prvi je dio proizlazio iz stupova tradicije: cara, vojske i Crkve, dok je potonji bio plod uspona liberalne buržoazije u drugoj polovici 19. stoljeća. Uspon liberalizma u Monarhiji nije kao u Francuskoj ili Velikoj Britaniji došao „odozdo“, već je on prvo poražen na svojemu vrhuncu 1848. godine, a njegov je zakašnjeli trijumf bio posljedica poraza staroga poretka u sukobu s Prusijom 1866. godine.¹⁶ Nakon toga 1867.

¹⁰ Steven Beller, *Francis Joseph* (Singapur: Longman Singapore Publishers Ltd, 1996), 175.

¹¹ Jürgen Friedrichs, ur., *Stadtentwicklungen in West- und Osteuropa* (Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1985), 389.

¹² Blom, *The Vertigo Years*, 47.

¹³ Johnston, *Austrijski duh*, 413.

¹⁴ Beller, *Francis Joseph*, 175.

¹⁵ Schorske, *Beč krajem stoljeća*, 18.

¹⁶ Janik i Toulmin, *Wittgenstein's Vienna*, 48.

godine uspostavljena je Dvojna Monarhija te je donesen Ustav. Na taj je način vlast podijeljena među starom aristokracijom, carskom birokracijom i liberalnom buržoazijom. Nikako ne treba zanemariti ni činjenicu da je novodonesenim Ustavom zagwarantirana emancipacija Židova kao punopravnih i pred zakonom jednakih građana jer upravo su asimilirani Židovi iz gradova, uz njemački srednji sloj, pretežno činili liberalnu buržoaziju. Specifičnost je bečke moderne u tome što su mnogi originalni intelektualci koje je iznjedrila bili židovskoga podrijetla. Moguće je da je uzrok tome bila kombinacija faktora poput vjere, odgoja i običaja, ili pak to što je većina pripadala istoj društvenoj skupini.¹⁷ Od trijumfa liberalizma 1867. godine do kraja 19. stoljeća općenito je u kulturi, a time i u kulturi Beča, prevladavalo tradicionalno liberalno poimanje u čijemu je središtu bio racionalni čovjek koji je pokušavao stvoriti ispravno društvo pomoću znanosti i morala. Znanost mu je pritom omogućavala da ovlada prirodom, a moral da ovlada samim sobom.¹⁸ Na vrhuncu te liberalne kulture stvoren je Ringstrasse, ulica kojom je srednjovjekovna jezgra Beča odvojena od predgrađa. Cijeli je Ringstrasse bio izgrađen stilovima oponašanja kao što su neoklasicizam, neogotika, neorenesansa ili neobarok. Time su oponašani različiti stilovi iz prošlosti te je Ringstrasse zapravo predstavljao reprezentativni vizualni izraz liberalnoga srednjeg sloja. Kao takav Ringstrasse je odražavao vjerovanje istoga tog sloja u kontinuirani napredak i vječno carstvo u kojemu nije bilo mjesta za individualnost.¹⁹

Neuspjeh liberalizma – impuls modernosti

Politička sfera bečkoga *fin de sièclea* jedan je od primjera aspekata bečkoga društva u kojemu su nauštrb individualnosti počele prevladavati kolektivističke ideje. Nove su društvene skupine tada sve glasnije počele zahtijevati sudjelovanje u političkome životu. Bili su to seljaci, radnici, (sitni) gradski obrtnici i slavenski narodi.²⁰ Na isti način na koji su liberali do 1867. godine osporavali vlast i hegemoniju aristokracije, ove su ih nove skupine prema kraju stoljeća počele osporavati liberalima. Socijaldemokracija, pangermanizam i kršćanski socijalizam masovni su politički pokreti koji su tada niknuli na političkoj pozornici Beča. Zanimljiv je i slučaj cionizma, pokreta koji je nastao kao reakcija na antisemitizam ovih pokreta, a koji je s njima zapravo imao brojne sličnosti. Zajedničko svim ovim političkim opcijama bilo je to što su ih vodili bivši liberali: Viktor Adler, Georg von Schönerer, Karl Lueger i Theodor Herzl. Oni su se, spoznavši nemoć liberalizma u rješavanju problema modernoga, industrijalizirajućeg društva, okrenuli znatno radikalnijim idejama. Dok su socijaldemokrati donekle sami sebe vidjeli kao nastavljače konstrukcije liberalne tradicije, pangermanisti, kršćanski socijalisti i cionisti težili su daleko

¹⁷ Johnston, *Austrijski duh*, 30.

¹⁸ Schorske, *Beč krajem stoljeća*, 24.

¹⁹ Marian Bisanz-Praken, „The Beethoven Exhibition of the Secession and the Younger Viennese Tradition of Gesamtkunstwerk,“ u *Focus on Vienna 1900*, ur. Erika Nielsen (München: Wilhelm Fink Verlag, 1982), 141.

²⁰ Schorske, *Beč krajem stoljeća*, 25.

radikalnijemu raskidu s liberalizmom, unoseći u masovnu politiku nove metode: masovne demonstracije, štrajkove, ulične akcije i obračune te opstrukcije tijela odlučivanja. Također, u njihovu političkom djelovanju sve učestalija postaje retorika mržnje, kojoj je uz, dakako, iznimku cionizma temelj bio razorni antisemitizam.²¹ Sve će ove metode kasnije postati uobičajenom praksom politike 20. stoljeća. Antisemitizam *fin de sièclea* bio je inspiriran više ekonomskim nego nekim rasnim razlozima. Uspjeh kapitalizma u Njemačkoj i Austriji zbio se u drugoj polovici 19. st., dakle, nakon židovske emancipacije. Dok je u feudalnome sustavu još ponekad i ponegdje postojalo međusobno nadopunjavanje Židova i ne-Židova, oni su sada postali konkurencijom te su se Židovi vrlo brzo profilirali kao najupadljiviji *nouveaux riches*.²² Stoga nakon ekonomskoga kraha 1873. godine, onome tko ih je tražio, nije bilo teško krivce pronaći u Židovima.²³ To je učinio i Karl Lueger koji je shvatio stvarni potencijal izvanparlamentarne politike odnosno „politike masa“ te na toj osnovi počeo sa stvaranjem vlastitoga političkog fronta, već spomenutoga kršćanskog socijalizma. S vremenom stranka je okupila sve šire slojeve društva, a 1895. godine u gradskom je vijeću dobila većinu i Lueger je izabran za gradonačelnika, no car je taj izbor zbog Luegerova antisemitizma odbijao potvrditi gotovo dvije godine. Naposljetku na Veliki petak 1897. godine car se pomirio s neizbježnim i Lueger je potvrđen za bečkoga gradonačelnika, a tim je događajem označen konačni poraz austrijskoga i bečkoga liberalizma. Na taj je način liberalna građanska klasa, koja je bila centralna politici 19. stoljeća, postala marginalizirana na njegovu prijelazu.²⁴ Zbog ove se činjenice na neki način može govoriti i o sintezi Schorskeove i Bellerove teze, koja bi se mogla sažeti kao „propast židovskoga liberalizma“.²⁵ Na prvi pogled do propasti liberalizma došlo je zbog trijumfa jednoga od antiliberalnih pokreta koji je zastupao skupine koje dotad nisu sudjelovale u politici, a ujedno taj je pokret bio antisemitski i time usmjeren protiv Židova, koji su se tijekom povijesnih okolnosti našli u liberalnome kampu. Ipak, otvorenim ostaje pitanje: je li antisemitizam nastao zbog liberalizma Židova ili je antiliberalizam nastao zbog „židovstva“ liberalizma? Iako razlozi neuspjeha liberalizma i dalje ostaju otvoreni za raspravu, neupitno je da je krajem 19. stoljeća taj neuspjeh ukonačen. U Beču su na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće bili prisutni društveni i politički problemi koji su se kasnije pojavili u svim multietničkim sredinama. Liberalizam nije mogao ponuditi odgovore na potrebe modernoga društva koje su novi, alternativni politički pokreti ponudili barem prividno. Stoga moguće je neuspjeh liberalizma promatrati kao impuls modernosti u političkoj sferi jer su pokreti koji su se pojavili na bečkome *fin de siècleu* imali mnoga obilježja političkih pokreta koji su se pojavili u Europi u 20. stoljeću, ali ne i kao njezin impuls u

²¹ Janik i Toulmin, *Wittgenstein's Vienna*, 50.

²² Johnston, *Austrijski duh*, 33.

²³ Janik i Toulmin, *Wittgenstein's Vienna*, 54.

²⁴ Scott Spector, „Marginalizations,“ u *Rethinking Vienna 1900*, ur. Steven Beller (New York, Oxford: Berghahn Books 2001), 133.

²⁵ Janik, „Paradigms and Problems,“ 45.

kulturi. Impuls koji je „oslobodio“ kulturu i Beč učinio njezinim modernim žarištem nije proizišao iz popularne politike toga vremena, već je došao iz imperijalnih krugova i to indirektno, više u smislu prešutnoga prihvaćanja i tolerancije nego u smislu izravnoga pokroviteljstva. Iako je određena potpora imperijalnih krugova u umjetničkoj sferi postojala,²⁶ uočljiva je apstinencija cara Franje Josipa iz te sfere nakon što se zbog njegove sitničave kritike na račun nove zgrade Opere objesio Eduard van der Nüll, jedan od njezinih projektanata. Od toga događaja car više nikada nije na javnome mjestu izražavao mišljenje o nekome umjetničkom djelu, već bi umjesto toga jednostavno izrekao frazu: „Es war sehr schön, es hat mich sehr gefreut“ („Bilo je vrlo lijepo, veoma me obradovalo“).²⁷

Židovstvo kao izvor bečke moderne?

Nekoliko je već puta spomenuta upadljivost židovskoga elementa u kulturi bečke moderne. Neupitno je da su mnogi bečki intelektualci ovoga razdoblja imali barem djelomično židovsko podrijetlo, ali, prihvatimo li tu činjenicu, neizbježno se nameću pitanja: jesu li Židovi bili prevladavajući faktor u tadašnjoj bečkoj kulturi i što je uopće označavalo „židovstvo“ tih pojedinaca? Već je naveden Steven Beller kao autor koji je dostignuća bečke moderne pripisao židovskome faktoru. U svojoj knjizi *Vienna and the Jews, 1867-1938: A Cultural History* Beller kao dokaz originalne misli u Židova daje pregled djelovanja austrijskih Židova u različitim zanimanjima u razdobljima koja su prethodila prijelazu stoljeća.²⁸ U bečkoj je književnosti toga vremena dominirala grupa koja je nosila ime *Mladi Beč (Jung-Wien)*. Svi najpoznatiji književnici bečke moderne pripadali su tome krugu. Najistaknutiji među njima bili su: Arthur Schnitzler, Hugo von Hofmannsthal, Peter Altenberg, Richard Beer-Hofmann, Felix Salten i Hermann Bahr. Zanimljivo je da je, osim Bahra, svaki od njih imao barem neku vrstu židovskoga podrijetla. Zbog toga je *Mladi Beč* često nazivan i „židovskim krugom“. Beller često svoje tvrdnje potkrepljuje statističkim podacima. Tako je pronašao i listu vodećih figura *Mladog Beča* koju je sastavio Schnitzler 1891. godine. Od na njoj navedenih 23 imena, čak 16 ih ima nekakvu židovsku pozadinu.²⁹ Druga umjetnost u kojoj je uočljiva dominantna uloga Židova jest glazba. Najpoznatiji skladatelj Bečke moderne svakako je bio Gustav Mahler, a nasuprot njemu stajao je radikalizam Druge bečke škole pod vodstvom Arnolda Schönberga.³⁰ Iako njezina dva najvažnija člana uz Schönberga, Anton Webern i Alban Berg, nisu bili Židovi, mnogi su drugi pojedinci židovskoga podrijetla bili okupljeni oko revolucionarnoga skladatelja.³¹ Židovi su bili prisutni i u znanosti. Primjer toga je psihoanaliza,

²⁶ Schorske, *Beč krajem stoljeća*, 249–250.

²⁷ Johnston, *Austrijski duh*, 185.

²⁸ Steven Beller, *Vienna and the Jews, 1867-1938: A Cultural History* (Cambridge: Cambridge University Press, 1989), 20-21.

²⁹ Isto, 22.

³⁰ Johnston, *Austrijski duh*, 221-231.

³¹ Isto, 25.

koja je također bila plod uma Židova, Sigmunda Freuda. Freud je odgojen na tradicionalni židovski način te su njegovi raniji sljedbenici do Carla Junga svi redom bili Židovi. Također, njegovo posljednje djelo, *Der Mann Moses und die monotheistische Religion* (1939.), pokazuje njegovo doživotno zanimanje za židovske teme.³² I najpoznatiji filozof bečke moderne, Ludwig Wittgenstein, bio je židovskoga podrijetla.³³ On je u filozofsku raspravu uveo problematiku jezika i njegove manjkavosti pri komunikaciji. Smatrao je da je jezik unaprijed određen društvom i politikom, tj. raznim stereotipima te da stoga ljudi ne vladaju jezikom, već jezik ljudima.³⁴ Zaista je moguće da je interes za tu temu proizašao iz Wittgensteinova „židovstva“. Naime, prema riječima ruskoga Židova Immanuela Velikovskog, „većina Židova moli na hebrejskom čak i kad jezik ne razumiju, a ponekad i sanjaju na tom jeziku“. U hebrejskome nema transkripcije vokala slovima, već dijakritičkim znakovima te se stoga poznavatelj toga jezika može neograničeno poigravati riječima.³⁵ Velika zastupljenost Židova uočljiva je i u novinarstvu. Najpoznatiji bečki novinari *fin de siècle* bili su urednici listova *Neue Freie Presse*, *Wiener Tagblatt* i *Die Fackel* Moritz Benedikt, Moritz Szeps i Karl Kraus.³⁶ Ako natprosječna zastupljenost Židova u nekoj profesiji ne iznenađuje, onda je to novinarstvo. Razlog je tomu to što je ono bilo karijera u kojoj je napredak bio moguć neovisno o religiji, što se ne može reći za medicinu i pravo.³⁷ S druge strane, u vizualnim umjetnostima, slikarstvu i arhitekturi, u oči upada potpuni izostanak Židova među istaknutijim ličnostima. Nijedan od trojice najvažnijih slikara bečke moderne, Klimta, Schielea i Kokoschke, nije bio židovskoga podrijetla, a židovska zastupljenost u pokretu secesije bila je minimalna. Doduše, u salonu Berte Zuckerandl-Szeps, kćeri već spomenutoga urednika, raspravljalo se o kulturi i umjetnosti te se smatra da su glavne ideje secesije nastale upravo u tome ambijentu. Isto je i s arhitekturom, gdje su glavni predstavnici ne-Židovi Adolf Loos i Otto Wagner, ali je primjerice Loos redovito prisustvovao sastancima salonskoga kruga Eugenije Schwarzwald, kojemu su pripadali i Schönberg, Egon Friedell, Elias Canetti, Robert Musil i drugi.³⁸ No, Beller u dokazivanju svoje teze dosta olako prelazi preko činjenice izostanka Židova u sferi likovnih umjetnosti i arhitekture, opravdavajući je navodnim manjkom „transformacijske moći“ bečkoga slikarstva kakvu su, prema njegovu mišljenju, za europsku umjetnost i misao općenito imala dostignuća Freuda, Witt-

³² Thomas Kovach, „How Jewish was Turn-of-the-Century Vienna?“, YouTube video, 44:06, 6. prosinca 2017, https://www.youtube.com/watch?v=7qKs0i-Bt_88&t=1228s.

³³ Janik i Toulmin, *Wittgenstein's Vienna*, 172-173.

³⁴ Viktor Žmegač, *Bečka moderna: portret jedne kulture* (Zagreb: Matica hrvatska, 1998), 99.

³⁵ Johnston, *Austrijski duh*, 30.

³⁶ Isto, 29.

³⁷ Beller, *Vienna and the Jews*, 40.

³⁸ Alison Rose, „The Jewish Salons of Vienna,“ u *Gender and Modernity in Central Europe: The Austro-Hungarian Monarchy and Its Legacy*, ur. Agata Schwartz (Ottawa: University of Ottawa Press, 2010), 124-129.

gensteina i Schönberga. Ipak, priznaje postojanje te moći u bečkoj arhitekturi.³⁹ Unatoč očiglednome izostanku Židova iz plastičnih umjetnosti bečke moderne, Beller smatra da su i te umjetnosti bile proizvod „židovstva“ jer je, kako tvrdi, „sustav podrške tim ljudima bio dominantno židovski: novine, financijska podrška, kontakti i šanse za izložbu u salonima“ dolazili su od Židova.⁴⁰ Svoju tezu Beller nastoji potkrijepiti prilično uvjerljivim brojčanim podacima, pogotovo onima o nadzastupljenosti Židova u gimnazijama i na Sveučilištu, s obzirom na to da je ona ondje iznosila između 20 i 25% u odnosu na 9% Židova u ukupnoj populaciji. Ipak, čitanjem Bellera nameće se pitanje: što za njega uopće znači „židovsko“? Naime, postojala je ogromna razlika između asimiliranih bečkih Židova i doseljenika s Istoka, koji su nosili tradicionalne židovske nošnje i govorili jidišem. Njihova je prisutnost osporavala percepciju o pripadnosti Židova građanskoj klasi. Književni povjesničar Thomas Kovach na svojem je predavanju održanome u Centru za judaističke studije na Sveučilištu u Arizoni pod naslovom „Koliko je židovski bio Beč na prijelazu stoljeća?“ uspostavio nekoliko kategorija „židovstva“. Prema toj kategorizaciji neki su Židovi imali barem nekakav religijski odgoj i sami su se identificirali kao Židovi i religijski i kulturalno. Takvi su bili Arnold Schönberg i Richard Beer-Hofmann, dok su se kao Židovi samo kulturalno identificirali Sigmund Freud i Theodor Herzl. Neki su pak bili djeca židovskoga podrijetla, ali nisu niti odbijali niti prigrlili svoj židovski identitet. Primjer takva „Židova“ bio je Arthur Schnitzler. Treću kategoriju činili su oni koji su bili odgojeni kao Židovi, kasnije su se preobratali na neku drugu vjeru, ali nisu mogli pobjeći od svojega židovskog identiteta. Takav je bio skladatelj Gustav Mahler. Posljednja su kategorija bili tzv. „samomržeći“ Židovi, a ta „samomržnja“ uočljiva je u pisanju Otta Weiningera. On je smatrao da su sva pozitivna postignuća ljudske povijesti ostvarena zahvaljujući „muškoj kreativnosti“, dok je „ženska kaotičnost“ odgovorna za destruktivne i nihilističke tendencije u povijesti. Pritom je arijsku rasu vidio kao utjelovljenje prvoga, a židovsku kao utjelovljenje potonjega.⁴¹ Uzevši ove različitosti među bečkim Židovima u obzir, lako je složiti se s Kovachem i zaključiti da, iako su značajna prisutnost i uloga Židova u raznim područjima kulture nedvojbene, može se pokazati problematičnim smatrati modernu kulturu fundamentalno židovskom jer nema pouzdanoga načina na koji se u bečkome slučaju može definirati „židovsko“. Unatoč tome što se zbog navedenih razloga moderna kultura ne može sa sigurnošću smatrati fundamentalno židovskom, radikalizam same ideje modernosti zaista jest poveziv sa židovstvom. Tri određujuća faktora židovske modernosti bila su prosvjetiteljstvo, antisemitizam i cionizam. Iz prosvjetiteljstva je proizašlo prihvaćanje racionalizma i univerzalizma, antisemitizam je uzrokovao židovsku isključenost i progone, dok je cionizmom utjelovljena židovska nacionalna ideja. Židovska je emancipacija u drugoj polovici 19. stoljeća označila njihovo oslobođenje od prijašnjih političkih re-

³⁹ Beller, „Introduction,“ 22.

⁴⁰ Beller, *Vienna and the Jews*, 27.

⁴¹ Janik i Toulmin, *Wittgenstein's Vienna*, 72-73.

strikcija, ali ujedno i nestanak komunalne autonomije židovskih zajednica jer je moderna centralizirana država zahtijevala nestanak konkurentnih struktura koje su ograničavale njezin direktan autoritet. Komunalni autoritet tih zajednica bio je, uz antisemitizam, jedan od izvora židovske isključenosti, a prihvaćanjem univerzalizma počela je integracija Židova u društvenome i nacionalnome smislu. Kao i svaka druga religija judaizam se morao suočiti s modernošću, ali je njezina posebna privlačnost za Židove ležala u prilikama koje su se za njih počele otvarati u političkoj i intelektualnoj sferi. Zbog toga dolazi do odbacivanja judaizma i rabinskoga autoriteta. Poštivanje židovskoga zakona postalo je individualnim izborom, a pojedincu za kojega židovski rituali nisu imali subjektivnu vrijednost privlačna je postala konverzija na kršćanstvo.⁴² Asimilacija je slijedila otvaranje društvenih i kognitivnih vrata koja su dugo bila zatvorena za Židove. Kao kočnica tih procesa koje je započelo prosvjetiteljstvo pojavio se moderni antisemitizam. On je izazvao pojavu dvaju ekstrema: s jedne strane već spomenutu židovsku samomržnju, a s druge identifikaciju sa židovskim narodom i simpatiju za njegovu tradiciju.⁴³ Upravo je antisemitizam Herzla u konačnici odvojio od ideje o asimilaciji i potaknuo njegovo okretanje „židovskoj stvari“ odnosno cionizmu.⁴⁴ Iako se cionizam može smatrati židovskim narodnim preporodom i kao takav fundamentalno židovskom idejom, takva ideja također nije bila bez presedana jer je nastala po uzoru na druge europske nacionalne pokrete. Dakle, ukoliko fleksibilnu ideju modernosti svedemo unutar granica čvršće opipljivih konstrukcija koje čine svojevrsnu cezuru između modernoga i predmodernoga doba, kao što su sekularizacija, znanstveni empirizam, racionalizam, univerzalizam, koncept nacije-države i slično, može se zaključiti da je židovska kulturna i intelektualna elita Beča tu ideju zaista prigrlila i, štoviše, neposredno sudjelovala u njezinoj daljnjoj izgradnji. Ipak, glavnu pretpostavku toga možda i dalje ne treba tražiti u „židovstvu“ te elite, već u njezinoj pripadnosti sloju liberalne buržoazije. U suprotnome Židove bismo morali opisati kao monolitnu društvenu skupinu, a na primjeru bečkoga *fin de sièclea* jednostavno nije moguće doći do takva zaključka.

Poticanje genijalnosti kroz obrazovni sustav

Porast broja obrazovanih intelektualaca jedna je od karakteristika koja se veže uz pojavu „žarišta“ u nekoj sredini. Iznimka toj tendenciji nije bio ni Beč *fin de sièclea*. Reforma školstva provedena 1850. pod palicom grofa Lea Thuna dovela je sustav škola i sveučilišta u Monarhiji na zavidnu razinu, čak i u europskim okvirima. Tada je došlo do sekularizacije školstva te u pučkim školama (*Volksschule*), s iznimkom vjeronauka, prestaju predavati svećenici. Nakon završetka pučke škole učenici su mogli upisati gimnazije ili građanske škole,

⁴² Michael A. Meyer, „Modernity as a Crisis for the Jews,“ *Modern Judaism* 9/2 (1989): 151-153.

⁴³ Arnold M. Eisen, „Rethinking Jewish Modernity,“ *Jewish Social Studies* 1/1 (1994): 3-4.

⁴⁴ Schorske, *Beč krajem stoljeća*, 173-177.

koje su osnivane nakon reforme iz 1869., a nudile su završno obrazovanje kao pripremu za praktični život i rad.⁴⁵ Kako tvrdi Ilsa Barea, ova posljednja reforma bila je zasluga liberalne buržoazije, koja se za školske reforme zalagala od 1848., a donijela je odredbu o obaveznom obrazovanju za svu djecu između šest i četrnaest godina. Thunovom je reformom trajanje *Gymnasiums* produljeno sa šest na osam godina, a nastavnici više nisu predavali sve predmete, već samo svoje specijalnosti. Naglasak na religiji i poslušnosti državi koji je dotad prevladavao zamijenjen je obrazovanjem koje je studentima trebalo omogućiti da se bave znanstvenim radom na sveučilištu.⁴⁶ Reforma školstva u Monarhiji bila je inspirirana njemačkim i francuskim uzorom. O tome svjedoči upravo koncept humanističke gimnazije (*humanistisches Gymnasium*), koji je bio oblikovan prema modelu pruskoga *Humboldt Gymnasiums*.⁴⁷ Prvu reformiranu gimnaziju, *Akademisches Gymnasium*, pohađali su Arthur Schnitzler, Hugo von Hofmannsthal i Hans Kelsen.⁴⁸ Slične gimnazije pohađali su i Peter Altenberg, Richard Beer-Hofmann, Otto Weininger, Hermann Bahr i Stefan Zweig.⁴⁹ Upadljiva su posebnost kulture i znanosti bečke moderne brojne reference na antiku, koje su prisutne u djelima od slikarstva do psihoanalize. Tako je Sigmund Freud skovao termin „Edipov kompleks“, Otto Weininger u svojem djelu *Geschlecht und Charakter (Spol i karakter)* koristi mit o čovjekovoj biseksualnoj prirodi preuzet iz Platonova *Simpozija*, Hugo von Hofmannsthal obrađuje antičke drame poput Euripidova *Alkestisa* i Sofoklovih *Elektre* i *Kralja Edipa*, dok Richard Beer-Hofmann središnji dio novele *Der Tod Georgs* preuzima iz Lukijanove drame *De Dea Syria*.⁵⁰ Moguće je da je obrazovanje koje su ovi pojedinci primili u bečkoj sredini bilo izvor tih referenci na antiku, no što je onda sa stvaralaštvom Gustava Klimta? Naime, iste su reference uočljive i kod njega (*Atena*, *Tezej*, *Nuda Veritas*) unatoč tome što nije imao isto obrazovanje kao drugi spomenuti pojedinci.⁵¹ O ovim „širenjima antike“ izvan gimnazijski obrazovanih krugova bit će riječi u sljedećemu poglavlju, sada je dovoljno zadržati se na obrazovnome sustavu koji je bio u pozadini većine ličnosti bečke moderne, pogotovo književnika. Nastavnim programom koji su oni pohađali bavili su se povjesničari William M. Johnston i Wendelin Schmidt-Dengler. U njemu je odmah uočljiva dominacija klasičnih jezika. Latinski i grčki jezik bili su glavni predmeti. Prve je dvije godine latinski zauzimao osam sati tjedne satnice, zatim idućih pet godina šest, a u posljednjoj godini pet sati. Što se tiče nastave grčkoga, ona se odvijala od treće godine nadalje po četiri ili pet sati tjedno, a kulminirala je čitanjem Aristotela

⁴⁵ Johnston, *Austrijski duh*, 73.

⁴⁶ Isto.

⁴⁷ Wendelin Schmidt-Dengler, „Decadence and Antiquity: The Educational Preconditions of Jung Wien,“ u *Focus on Vienna 1900*, ur. Erica Nielsen (München: Wilhelm Fink Verlag, 1982), 33.

⁴⁸ Johnston, *Austrijski duh*, 73.

⁴⁹ Schmidt-Dengler, „Decadence and Antiquity,“ 33.

⁵⁰ Isto, 32.

⁵¹ Schorske, *Beč krajem stoljeća*, 227-229.

u izvornome obliku. Za razliku od klasičnih jezika gimnazijski su učenici njemački jezik slušali četiri sata tjedno na prvoj godini te tri sata tjedno na ostalim godinama. Matematika je zauzimala tri sata tjedne satnice, a fizika također tri sata, ali tek na posljednjoj godini. Povijest i geografija nisu slušane na prvoj i posljednjoj godini, a zoologija na posljednje dvije godine. Klasični su jezici dominirali i maturom, ispitom kojim se završavala gimnazija. Ona se sastojala od četiriju pisanih radova: referata na njemačkome, prijevoda s grčkoga na njemački, prijevoda s latinskoga na njemački i prijevoda s njemačkoga na latinski. Posebno je zanimljivo da je Sigmund Freud na svojem završnom ispitu morao prevesti dio Sofoklova *Kralja Edipa* na njemački.⁵² Obrazovni sustav ovoliko usmjeren na klasične jezike omogućio je brojnim ličnostima bečke moderne poznavanje klasičnoga svijeta neposredno kroz originalne tekstove. Moguće je da su čitanjem klasika u svojim gimnazijskim godinama oni najdaroovitiji razvili sposobnosti za apstraktno razmišljanje jer, kako tvrdi Johnston, „mislilac koji je svario Sofokla s osamnaest godina nije kasnije imao teškoća s formuliranjem vlastitih maksima“.⁵³ Zaključuje da su mnoge ličnosti bečke moderne svoje izvanredno poznavanje klasične literature i mitologije, a time i neke od impulsa svojega stvaralaštva, dugovali upravo svojem obrazovanju. Tako su tradicionalne vještine koje je nudio bečki obrazovni sustav na neki način osposobile mlade ljude za apstraktnu i originalnu misao, a time ujedno i razvoj moderne kulture.⁵⁴

Kohezija kulturne elite

Kao i kod prijašnjih slučajeva pojavljivanja „žarišta“ na nekome mjestu, i u Beču se na prijelomu 19. i 20. stoljeća mogu uočiti bogatstvo kulturnoga kapitala i fluidna kulturna transmisija. Grad Beč bio je centar kulturnoga života cijele Monarhije, države čiji su kulturni krugovi bili mnogo manji i mnogo uže povezani nego što je slučaj s današnjim kulturnim krugovima.⁵⁵ Bečka je kulturna elita osebujna zbog svojega vibrantnog društvenog života. U kasnome habsburškom Beču jednome pripadniku kulturne elite nije bilo teško upoznati drugoga te su mnogi od njih bili bliski prijatelji, unatoč tome što su djelovali i stvarali u različitim područjima kulture ili znanosti. O tome svjedoči niz osobnih kontakata koje su ostvarivali. Tako je Josef Breuer bio liječnik Franza Brentana, Anton Bruckner učio je Ludwiga Boltzmana svirati klavir, Sigmund Freud liječio je Gustava Mahlera te kao mladić imao dvoboj s mladim Viktorom Adlerom. Adler, Schnitzler i Freud bili su asistenti u Meyner-tovoj klinici, Weininger i Hofmannsthal bili su učenici Ernsta Macha, dok je secesijski umjetnik Richard Gerstl učio Arnolda Schönberga slikanju.⁵⁶ Dvije „kulturne institucije“ bile su glavni miljei liberalnoga kulturnog života u Beču

⁵² Schmidt-Dengler, „Decadence and Antiquity,“ 33.

⁵³ Johnston, *Austrijski duh*, 74.

⁵⁴ Isto, 80.

⁵⁵ Janik i Toulmin, *Wittgenstein's Vienna*, 92.

⁵⁶ Janik i Toulmin, *Wittgenstein's Vienna*, 92-93; Beller, *Vienna and the Jews*, 26.

na prijelazu stoljeća. Bile su to kavane i saloni.⁵⁷ U kavanama su se okupljali muškarci i žene svih klasa kako bi čitali, razmišljali i razgovarali. Kavana je bila glavno okupljalište članova *Mladoga Beča*. Najposjeđivanije bile su *Café Griensteidl*, *Café Central* i *Café Herrenhof*.⁵⁸ Kavane su bile mjesta na kojima su ljudi bježali od lijenosti. Iako su i ondje besposličarili, vrijeme su barem ubijali razgovorom, čitanjem novina ili knjiga, pisanjem te kartanjem ili igranjem šaha. Kavane su često bile i prostor održavanja predizbornih skupova, na kakvima je Karl Lueger svojevremeno blistao. O ležernoj atmosferi kavana govori i mogućnost nekih stalnih gostiju da ondje primaju poštu i rublje te se presvlače. U kavanama se razvio i tzv. bečki feljton, ležerni esej o svim mogućim temama, koji je trebao oponašati živahnost razgovora.⁵⁹ Iako su kavane bile mjesta druženja brojnih književnika, nikada u njima nije došlo do formiranja nekoga kolektivnog književnog pokreta, manifesta ili ičega sličnog. Razlog je tomu bila izrazita osebnost i individualnost samih tih pojedinaca, „što bi potpisao Schnitzler, možda ne bi potpisao Hofmannsthal“.⁶⁰ Što se tiče salona, njihova osobitost leži u tome što su ih gotovo isključivo vodile žene. Te su „hostese“ u velikoj mjeri bile Židovke, što odgovara Bellerovoj tvrdnji da je pokroviteljstvo nad umjetnošću u najvećoj mjeri dolazilo iz židovskih krugova. Najpoznatiji su bili salon Berte Zuckerkandl, koji je bio usko povezan s nastankom pokreta secesije, i salon Eugenije Schwarzwald, koji je bio mjesto sastajanja radikalnijega krila, a pohodili su ga Schönberg, Loos, Kokoschka i drugi. Može se zaključiti da su bečke kavane i saloni zaista bile svojevrstne kulturne institucije. One su omogućile protok i transmisiju kulturnoga kapitala kakvih nije bilo, primjerice, u Londonu ili Berlinu, gdje se pripadnici elite često nisu ni poznavali. Takva socijalna zaokruženost zaista je bila posebnost bečke kulturne elite, a naoko je bila okarakterizirana paradoksalnim spojevima provincijalnosti i kozmopolitizma te tradicionalnosti i modernosti.⁶¹ Bečkoj je kulturnoj eliti omogućila rijetko viđenu koheziju s poslovnom i profesionalnom elitom, izlazak antičkih uzora iz gimnazijski obrazovanih krugova te suradnju umjetnika koja nije bila ograničena razlikama u umjetničkim usmjerenjima, a primjeri čega su Gerstlove instrukcije slikanja za Schönberga, Hofmannsthalovo pisanje libreta za Straussove opere, izložba pokreta secesije posvećena Ludwigu van Beethovenu i mnogi drugi.

Zaključak

Beč *fin de sièclea* može se, nakon Atene, Aleksandrije, Bagdada, Firence, Pariza i drugih gradova, smatrati još jednim od povijesnih primjera fenomena „žarišta“. Beč je na prijelomu 19. i 20. stoljeća imao sva najvažnija obilježja „ža-

⁵⁷ Vidi: Charlotte Ashby, Tag Gronberg i Simon Shaw-Miller, ur., *The Viennese Café and Fin-de-Siècle Culture* (New York: Berghahn Books, 2013); Leona Rittner i W. Scott Haine, ur., *The Thinking Space: The Café as a Cultural Institution in Paris, Italy and Vienna* (London-New York: Routledge, 2016).

⁵⁸ Isto, 41.

⁵⁹ Johnston, *Austrijski duh*, 128.

⁶⁰ Žmegač, *Bečka moderna*, 26.

rišta“. Reformirani sustav školstva omogućio je povećanje broja obrazovanih intelektualaca, a specifična socijalna zaokruženost kulturne elite omogućila je fluidnu transmisiju i optjecaj kulturnoga kapitala, a time i samu nadogradnju i produljenje trajanja „žarišta“. U takvim su se uvjetima zaista razvili sustavi ideja koji su kasnije postali sinonimni s imenima svojih autora. Dovoljno je za primjer uzeti Wittgensteina, Freuda ili Schönberga. Beč je tako postao „žarištem“ modernosti, promjena i inovacija koje su obuhvatile sve razine društva. Bečku modernu u prvome redu definira heterogenost. Ona nema definiranih i općenitih kategorija kao što je to slučaj u 19. stoljeću. Njezina mnogostrukost, stoga, ne dopušta njezino sagledavanje kroz unaprijed postavljenu kategoričku prizmu kao što su često spominjani *Zeitgeist* ili „obilježje vremena“.⁶² Bečka moderna nije bila jedinstven umjetnički i misaoni pokret, već skup različitih fenomena obilježenih razdobljem i sredinom.

U ovome se radu uz primjenjivost koncepta „žarišta“ na primjeru Beča nastoje ispitati i neke osobitosti bečke sredine na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće koje su potencijalno mogle biti poveznice među pojedincima čije je stvaralaštvo obilježilo to razdoblje. U obzir su uzete i dvije, čini se, dosad najpotpunije teze o Beču *fin de sièclea*, one Carla Schorskea i Stevena Bellera. Nijedna od njih, unatoč domišljatosti autora, ne može dati definitivan odgovor o Beču kao mjestu rođenja modernosti, iako se „neuspjeh židovskog liberalizma“ kao njihova sinteza može shvatiti kao impuls modernosti u političkoj sferi. S druge strane, u kulturnoj sferi nije bilo takvoga jednoobraznog impulsa. Ono što je povezivalo stvaralaštvo pripadnika kulturne elite bili su zajednička pripadnost istome društvenom sloju kao druga generacija liberalne buržoazije, veća apstinencija imperijalnih krugova iz pitanja koja su se ticala ponajprije umjetnosti i kulture, obrazovanje s naglaskom na razvijanju apstraktnoga mišljenja preko neposrednoga upoznavanja s klasičnim djelima te već spomenuta socijalna zaokruženost, koja je omogućila optjecaj kulturnoga kapitala, karakterističan za mjesta koja se mogu smatrati kulturnim „žarištima“. Dok je s jedne strane politički život bečkoga *fin de sièclea* obilježen kolektivističkim idejama i ideologijama, onaj drugi, intelektualni i umjetnički, obilježavaju izrazita individualnost i djelovanje pojedinaca koji nisu bili usmjereni nekim zajedničkim programom. Jedina natruha nekoga takvog zajedničkog programa ili unaprijed postavljenoga cilja sažeta je u geslu pokreta secesije: „Der Zeit ihre Kunst, Der Kunst ihre Freiheit.“ („Vremenu njegova umjetnost, umjetnosti njezina sloboda.“), što je samo po sebi pomalo paradoksalno jer upravo bi sloboda umjetnosti umjetnika trebala lišiti „okova“ umjetničkih pravaca i programa. Individualističke ideje u umjetnosti i znanosti te kolektivističke ideje u politici definirajući su aspekti bečkoga prijelaza stoljeća. Unatoč svojoj prividnoj nespojivosti obje su ove pojave zapravo obilježja modernosti, a ujedno i najava kulturnih i političkih kretanja u stoljeću koje je uslijedilo. Bečki *fin de siècle* stoga se zaista može smatrati mjestom gdje se „rodio“ moderni svijet.

⁶¹ Schorske, *Beč krajem stoljeća*, 17.

⁶² Isto, 12.

Bibliografija

Ashby, Charlotte, Tag Gronberg, Simon Shaw-Miller, ur. *The Viennese Café and Fin-de-Siècle Culture*. New York: Berghahn Books, 2013.

Barea, Ilsa. *Vienna: Legend and Reality*. London: Faber and Faber, 2012.

Blom, Philipp. *The Vertigo Years*. New York: Basic Books, 2008.

Beller, Steven. *Francis Joseph*. Singapur: Longman Singapore Publishers Ltd., 1996.

_____. „Introduction.“ U *Rethinking Vienna 1900*, ur. Steven Beller, 8-9. New York, Oxford: Berghahn Books, 2001.

_____. *Vienna and the Jews, 1867-1938: A Cultural History*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.

Bisanz-Praken, Marian. „The Beethoven Exhibition of the Secession and the Younger Viennese Tradition of Gesamtkunstwerk.“ U *Focus on Vienna 1900*, ur. Erika Nielsen, 140-149. München: Wilhelm Fink Verlag, 1982.

Broch, Hermann. *Hofmannsthal und seine Zeit. Eine Studie*. Frankfurt na Majni: Suhrkamp, 2001.

Collins, Randall. *The Sociology of Philosophies, A Global Theory of Intellectual Change*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 2002.

Eisen, Arnold M. „Rethinking Jewish Modernity.“ *Jewish Social Studies* 1/1 (1994): 1-21.

Friedrichs, Jürgen, ur. *Stadtentwicklungen in West- und Osteuropa*. Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1985.

Janik, Allan. „Paradigms and Problems.“ U *Rethinking Vienna 1900*, ur. Steven Beller, 27-56. New York, Oxford: Berghahn Books, 2001.

Janik, Allan, Stephen Toulmin. *Wittgenstein's Vienna*. New York: Simon & Schuster, 1973.

Johnston, William M. *Austrijski duh: Intelektualna i društvena povijest 1848-1938*. Preveo Janko Paravić. Zagreb: Globus, 1993.

Kovach, Thomas. „How Jewish was Turn-of-the-Century Vienna?“ YouTube video, 44:06. 6. prosinca 2017. https://www.youtube.com/watch?v=7qKs0iBT_88&t=1228s

Meyer, Michael A. „Modernity as a Crisis for the Jews.“ *Modern Judaism* 9/2 (1989): 151-164.

Nemec, Krešimir. „Hrvatska i bečka moderna: dijalog kultura.“ U *Zbornik Zagrebačke slavističke škole 2004.*, ur. Krešimir Bagić, 109-118. Zagreb: FF Press, 2005.

Ritnner, Leona, W. Scott Haine, ur. *The Thinking Space: The Café as a Cultural Institution in Paris, Italy and Vienna*. London-New York: Routledge, 2016.

Rose, Alison. „The Jewish Salons of Vienna.“ U *Gender and Modernity in Central Europe: The Austro-Hungarian Monarchy and Its Legacy*, ur. Agata Schwartz, 119-150. Ottawa: University of Ottawa Press, 2010.

Schmidt-Dengler, Wendelin. „Decadence and Antiquity: The Educational Preconditions of Jung Wien.“ U *Focus on Vienna 1900*, ur. Erika Nielsen, 32-45. München: Wilhelm Fink Verlag, 1982.

Schorske, Carl E. *Beč krajem stoljeća*. Preveo Nikica Petrak. Zagreb: Antibarbarus, 1997.

Spector, Scott. „Marginalizations.“ U *Rethinking Vienna 1900*, ur. Steven Beller, 132-153. New York, Oxford: Berghahn Books, 2001.

Žmegač, Viktor. *Bečka moderna: portret jedne kulture*. Zagreb: Matica hrvatska, 1998.

Abstract

In this paper, the author examines the potential preconditions that enabled the almost simultaneous emergence of a significant number of intellectuals and the development of modern thought, culture and politics in Vienna at the turn of the 20th century. In addition to the theses of Carl E. Schorske and Steven Beller, the two authors who had previously dealt with the same subject, the educational system of the second half of the 19th century and the uncommon social roundedness are examined as the Viennese peculiarities of the time period. Given that the emergence of a large number of intellectuals simultaneously in the same place was not unprecedented in history, the example of *fin de siècle* Vienna also seeks to apply the so-called concept of „hot center“ taken from sociology.

Keywords

Vienna, *fin de siècle*, liberalism, Jews, hot center, culture, art, science, philosophy, modernity